

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор. Осмисляне на войната.....	9
Глава 1 Разпадане на империята.....	17
Глава 2 Демокрация и автокрация.....	59
Глава 3 Ядрена имплозия.....	96
Глава 4 Новата Източна Европа.....	119
Глава 5 Кримският гамбит.....	143
Глава 6 Възход и падение на Нова Русия.....	165
Глава 7 Путиновата война.....	187
Глава 8 Портите на Киев.....	212
Глава 9 Източен фронт.....	238
Глава 10 Черно море.....	266
Глава 11 Контраофанзивата.....	291
Глава 12 Завръщането на Запада.....	321
Глава 13 Обръщане към Азия.....	353
Послеслов. Новият световен ред.....	383
Благодарности.....	395

ОСМИСЛЯНЕ НА ВОЙНАТА

Началото на руската инвазия ме завари във Виена, столицата на бившата империя, чиито действия предизвикаха Първата световна война, и градът, чието завладяване от нацистка Германия, като част от Аншлуса на Австрия през 1938 г., доведе до избухването на Втората световна. Нова война бе надвиснала във въздуха, когато жителите на Виена си легнаха да спят вечерта на 23 февруари 2022 г. След като гледах тревожните новини по CNN, надявах се на по-добър изход, но предчувствието за беда оставаше. На следващата сутрин се събудих по-рано от обикновено, около шест часа. Посегнах към телефона, за да проверя новините, но вместо това някак отворих имейла си.

Сърцето ми се сви, щом прочетох темата на едно писмо: „Боже мой“. Съобщението идваше от колега в „Харвард“, с когото обсъждах шансовете за нова война от октомври, когато той за първи път ме предупреди, че има вероятност за мащабен конфликт. Близко до украинската граница се струпваха руски войски и американските медии бяха започнали да предават репортажи за тях почти в реално време. Надявах се, че придвижването на военните части е част от руско изнудване. Моят колега вярваше, че може да е с реални намерения. И още преди да отворя имейла, вече знаех, че е започнала – инвазията, за която той предупреждаваше. Отворих писмото. В заключителните редове пишеше: „Нищо добро няма да излезе от това. Всеки ден носи различна новина. Разузнаването на САЩ предсказва мълниеносно нахлуване довечера, но да видим утре. Надявам се, че си добре във Виена“.

Не бях добре. Нещо беше започнало, но не знаех какво е. Предполагах, че Путин и руснаците са завзели Източна Украйна, арената на бойни действия от 2014 – 2015 г. С тези мисли отворих друг имейл. Полето за темата беше празно, но идваше от колега в Днипро, който се намираще далеч зад фронтовата линия от 2014 – 2015 г. От имейла ставаше ясно, че в тази война няма да има територия в тила. „Събирам си нещата да напусна Днипро; вероятно ще изпратя „фрагменти“ от книгите си на твоя имейл адрес, защото не знам какво следва и компютърът ми може да се изгуби някъде при тези събития – пишеше колегата ми и добавяше: – Добре сме запознати със съдбата на ръкописите във военно време.“ Изпратих му положителен отговор и му благодарих, че ми поверява недовършения си труд.

Едва тогава пузнах новините: беше започнало пълномащабно нахлуване в Украйна и градове от Киев до Днипро, до родния ми Запорожие, бяха атакувани от руски ракети. Беше сюрреалистично. Обадох се на сестра ми в Запорожие. Не спеше. В някои части на града се чуваха експлозии, за щастие далеч от квартала с къщата на родителите ни, където тя живееше. Сестра ми беше спокойна. Предишната нощ ѝ се обадох и я посъветвах да купи достатъчно гориво за колата си. Не послуша съвета ми, вярвайки като почти всички в Украйна, че пълномащабна война не е възможна. Сега войната бе започнала и никой от нас не беше подготвен за нея. Трябваше да преживяваме ден за ден. Щях да ѝ се обаждам два пъти дневно, сутрин и вечер. Винаги с едни и същи въпроси. Как мина нощта? Как мина денят? Смисълът на „лека нощ“ и „добър ден“ изведнъж се беше променил. Всеки ден и всяка нощ със сирени, но без ракетни удари или бомбардировки бяха добри.

Онази първа сутрин облякох бяла риза и сако. Тъй като отивах в архива на Международната аген-

ция за атомна енергия, където проучвах историята на ядрената катастрофа в Чернобил от 1986 г., изборът на облекло беше необичаен, ако не и направо странен. Но умишлено се облякох официално, за да покажа с външния си вид, че съм съсредоточен и готов да изпълнявам задълженията си, независимо какви ще бъдат те при военновременни условия, без значение какви са новините от фронта. Мое вдъхновение беше дневникът на Джордж Ф. Кенан¹, известния американски дипломат и експерт по международни отношения. Когато се събудил и научил новината за нападението на Хитлер над Чехословакия през март 1939 г., той педантично се избръснал, за да не създава впечатлението за „измъчен външен вид“. Бил твърдо решен да изпълнява функциите си на дипломат независимо от всичко.

В архива хората ме гледаха с очевидно съчувствие. „Съжалявам за това, което се случва в родината ви“ – каза ми един от архиварите. От думите му се подразбираше, че краят е близо: страната ще бъде завзета, ако не днес, то утре. Дали не се бях облякъл официално за нейното погребение? Надявах се, че не, но не знаех какво да очаквам. По-късно същия ден в кабинета ми във виенския Институт за науките за човека дойде фотограф от „Нойе Цюрхер Цайтунг“, за да ме снима за интервю, проведено няколко дни по-рано. Снимката, която се появи във вестника, ме показваше разрошен, с коса, продухана от вятъра във всички посоки, но облечен с бяла риза и с тъжен, но решителен вид. В интервюто, което бях дал за „Ню Йоркър“ няколко дни по-рано, предсказ-

¹ Джордж Фрост Кенан (1904 – 2005) е американски дипломат и историк. Застъпва се за политика на сдържане спрямо съветската експанзия по време на Студената война, но по-късно се отказва. Изследовател на отношенията между СССР и САЩ. Един от шестимата експерти по външна политика на САЩ, известни като „Мъдрите мъже“. – *Бел. прев.*

вах, че украинците ще се борят. „Не знам кога и как – казах на репортера, – но нямам съмнения, че ще има съпротива.“

Събитията от следващите дни и седмици показаха, че съм предположил правилно, предсказвайки съпротивата, но не съм си и представял нейния мащаб, нито пък мащаба на предстоящата война. Инвазията, наречена от Путин „военна операция“, която трябваше да продължи няколко дни или най-много няколко седмици, се превърна в най-голямата конвенционална война в Европа от 1945 г. насам. Отне десетки хиляди животи на мъже и жени, много от които цивилни, и създаде най-голямата бежанска криза в Европа, отново от края на Втората световна война насам. През последвалите месеци броят на жените, децата и възрастните, които избягаха от боевете в Украйна, достигна общо дванадесет милиона души, а онези, които намериха убежище в страните от Източна и Централна Европа, превишиха пет милиона. Ядрени обекти като Чернобил и Запорожката атомна електроцентрала, най-голямата в Европа, станаха нови бойни полета и се чува завоалирани заплахи за използване на ядрени оръжия.

Как се случи всичко това? Нито емоционално, нито професионално бях готов да обмисля и да обясня на себе си и на другите какво се случва в резултат на непровокираната руска агресия. Лудост и престъпност бяха единствените рационални обяснения. Но тъй като медиите постоянно ме търсеха за коментар, почувствах, че не мога да откажа, защото думите ми може би щяха да окажат някакво въздействие върху хода на събитията. Осъзнах, че като историк бих могъл да предложа нещо, което липсва на другите в разбирането на най-големия военен конфликт в Европа от Втората световна война насам. Накрая се убедих, че – да перифразирам Уинстън Чърчил – историците са най-лошите интерпре-

татори на събитията, които протичат в момента.

Като историк направих всичко по силите си да положа събитията, които се разгръщаха пред мен и света като цяло, в историческа и сравнителна перспектива. Кое правеше подобна агресивна война възможна? Кое накара украинците да се противопоставят и да продължават съпротивата? В крайна сметка, кои ще са най-важните последствия от войната за Украйна, Русия, Европа и света? Ето тези въпроси си задавах, докато бавно се възстановявах от шока през първите дни на агресията, и постепенно отново се научих да мисля аналитично. Освен това се опитах да разпозная признаците на задаваща се руско-украинска война, които сме пропуснали да доловим навреме, а вместо това сме се утешавали с необоснован оптимизъм.

В ума на мнозина от нас историята беше достигнала края си с падането на Берлинската стена, ако не според разбиранията на Франсис Фукуяма¹, че това падане е крайна победа на либералната демокрация като форма на политическо устройство, то в убеждението, че въпреки продължаващото съперничество между великите сили непровокираните инвазии, следвани от териториални анексии и пълномащабни военни действия, остават в миналото. Имаше ясни признаци за обратното – войните в Чечения, бивша Югославия, а после в Афганистан и Ирак – но ние предпочитахме да ги пренебрегваме. Възходът на популизма и авторитарните режими, както и авторитарните тенденции в демократичните страни подсказваха паралели с 30-те години, но повечето от нас не им обърнаха внимание.

Историята се завърна с отмъстителна сила, като

¹ Йошихиро Франсис Фукуяма (род. 1952 г.) – американски социолог, политолог, политикономист и писател от японски произход, неоконсерватор. Известен с книгата си „Краят на историята и последният човек“ (1992). – *Бел. прев.*

показа най-лошите си черти и разтвори най-страховитите си страници, изпълнени със сцени на насилие и разруха. Знаем какво се случи в резултат на възхода на диктатурите в Европа в навечерието на Втората световна война и сега лесно можем да си представим къде може да ни отведе днес възходът на авторитаризма в Европа, Евразия и навсякъде другаде. Време е да се поучим от историята, като поставим настоящите събития и в исторически, и в геополитически контекст, за да разберем техните корени, да предвидим резултатите и да се опитаме да сложим край на насилието.

В тази книга възприемам подхода *longue durée* (с дългосрочна времева перспектива) към разбирането на настоящата война. Отказвам изкушението да посоча датата 24 февруари 2022 г. за нейното начало независимо от целия шок и драмата на всеобхватното руско посегателство върху Украйна, поради простата причина, че войната започна осем години по-рано, на 27 февруари 2014 г., когато руски въоръжени сили завзеха сградата на Кримския парламент. Година по-късно, през февруари 2015 г., две споразумения, наречени *Минск I* и *Минск II*, завършиха този етап от войната от гледна точка на дипломатията. Въпреки това необявена война, включваща артилерийски обстрел и престрелки през демаркационната линия в украинския Донбаски регион, продължи през следващите седем години, убивайки повече от 14 000 украинци, но привличайки слабо международно внимание. Тази фаза приключи с формалното оттегляне на Русия от Минските споразумения и началото на пълномащабна инвазия в Украйна през февруари 2022 г.

На страниците, които следват, обсъждам войната, нейните първопричини, ход и вече очевидните и възможни бъдещи последствия. Както показвам тук, корените на войната трябва да се търсят в ис-

торията на разпадането на империите през XIX и XX век, който породи и ключовите идеи, разпалили сегашния конфликт. Основният ми аргумент е, че това, което виждаме днес, не е изцяло нов феномен. В много отношения настоящият конфликт е старомодна имперска война, водена от руски елити, които се смятат за наследници и продължители на експанзионистичните традиции на Руската империя и Съветския съюз като велики сили. От страна на Украйна това е преди всичко война за независимост, отчаян опит на нова нация, появила се от руините при разпадането на Съветския съюз, да защити своето право на съществуване.

Въпреки имперските си корени сегашната война се води в нова международна обстановка, определяна от растящото разпространение на ядрени оръжия, разпада на международния ред след Студената война и безпрецедентното възкресяване на популисткия национализъм, за последно процъфтял по света през 30-те години. Войната ясно показва, че Европа и светът почти са изразходвали мирните дивиденди, получени с рухването на Берлинската стена през 1989 г., и навлизат в нова, все още неопределена епоха. В пламъците на тази война се изковава нов световен ред, вероятно възпроизвеждащ биполярния свят от ерата на Студената война. Докато пиша книгата, войната не е свършила и още не знаем какво ще донесе нейният край. Но е съвсем ясно дори и днес, че бъдещето на света, в който ние, децата и внуците ни ще живеем, зависи в огромна степен от нейния изход.

РАЗПАДАНЕ НА ИМПЕРИЯТА

Вседем часа вечерта московско време на Коледа, 25 декември 1991 г., Михаил Горбачов, бившият генерален секретар на Комунистическата партия на СССР и скоро бивш президент на Съветския съюз, седна зад бюрото си в своя кремълски кабинет и прочете подготвено изявление пред телевизионните камери.

Горбачов се обърна към своите слушатели със „скъпи съотечественици и съграждани“. Възщност той говореше на целия свят: CNN предаваше краткото му обръщение на живо. Съветският лидер излезе в оставка като президент на СССР. В 7:12 часа вечерта, когато Горбачов завърши речта си, Съветският съюз престана да съществува. Комунистическият режим, който бе успял да спаси Руската империя на царете от разруха, прераснал в суперсила и заплашващ света с ядрено унищожение, вече го нямаше. Червеното знаме над Кремъл бе спуснато по-малко от половин час по-късно и бе заменено с бяло-синьо-червеното знаме на Руската федерация, подобно на триколяора на Руската империя преди колапса ѝ в революцията от 1917 г.

В своята дванадесетминутна реч президентът на Съюза на съветските социалистически републики, познат по целия свят като СССР, обяви, че подава оставка по „принципни съображения“. Той се стремял да поддържа „Съюзната държава и интегритета на страната“, но не бил в състояние да го запази. „Събитията поеха друг курс. Преобладаваше тенденцията за разделение и разчленяване на държавата, с което аз не мога да се съглася.“ Горбачов слезе от поста президент на страна, чието законово съществуване вече беше към края си. Тя бе разпусната от лидерите

на петнадесетте съюзни републики, които съставляваха СССР по-рано същия месец.

Макар разпадането на Съветския съюз да бе в ход от известно време, то стана необратимо на 1 декември 1991 г., когато гражданите на Украйна, втората по големина република на Съюза след Русия, отидоха на избори, за да решат дали искат страната им да стане независима. Активността надхвърли 84 процента от имащите право да гласуват и над 92 на сто от тях избраха независимостта. Дори жителите на украинския Донбас (Донецки басейн) в съседство с руската западна граница гласуваха за независимост с превес от около 84 процента. В Крим, единствения регион на Украйна с преобладаващо руско население, 54 процента подкрепиха независимостта. Севастопол, пристанището на Черноморския флот, дори ги надмина, като отчете 57 процента подкрепа за украинската независимост.

Вотът дойде като шок за Горбачов, но не и за президента Борис Елцин, някогашно негово протеже, а после противник и съперник. Елцин бе уведомен за вероятния изход няколко дни по-рано от своята съветничка Галина Старовойтова, антрополог и активист в защита на демокрацията. Когато чу прогнозните показатели, той не можа да повярва. „Няма как да е истина! – беше първата му реакция. – Това е наша братска славянска република! Там има 30 процента руснаци. Крим е руски! Всички хора, които живеят на изток от Днепър, са за Русия!“ На Старовойтова отне 40 минути да убеди шефа си, че данните от проучванията сочат само в една посока – преобладаващ вот за независимост. Елцин веднага взе своето решение: ще признае украинската независимост и ще се срещне с Леонид Кравчук, който предстои да бъде избран за президент на Украйна, за да изковат обединение и нов съюз, различен от този, който Михаил Горбачов ръководи.